

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏSİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ LİŊVİSTİK UYĞUNLUĞUN ROLU

Mətanət Məmməd qızı İsmayılova

Mingəçevir Dövlət Universiteti
matanat.ismayilova1@mdu.edu.az

Xülasə

Məqalə müasir dünyada baş verən qlobal tendensiyaların fonunda müxtəlif ölkələrin təhsil sistemləri və ali təhsil müəssisələri arasında elmi, texniki və mədəni sahələrdə kommunikasiyaların yaradılması məsələsinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Müasir üsul, vasitə və metodların köməyi ilə xarici dillərin, xüsusilə də universal ünsiyyət vasitəsi və yaxud “lingva franka” satatusuna sahib olan dillərin öyrənilməsinin vacibliyi və bu sahədə arzu olunan məqsədlərə nail olmaq və uğur qazanmaq üçün mövcud linqvistik sistemlərdən istifadə olunmasının məqsədəuyğunluğu ön plana çəkilməmişdir. Universitetin təmsalında müasir təhsil müəssisəsində xarici dilləri mükəmməl bilən mütəxəssislərin və tələbələrin olmasının fəvqəladə aktuallığı xüsusi vurğulanmışdır. Məqalədə, həmçinin beynəlxalq əlaqələrin inkişafında ali təhsil müəssisəsinin modernləşmə və beynəlmiləşmə istiqamətində yüksək pozitiv imicini, onun intellektual fəaliyyətini tələb olunan linqvistik-mədəni və akademik səviyyəyə çatdırmaq üçün təklif olunan ən yeni metodların və vasitələrin mahiyyəti, onların yüksək effektivliyi təhlil edilmişdir. Durmadan qloballaşan müasir dünyada müxtəlif linqvistik areallara mənsub tələbə-gənclərin akademik səviyyədə və sərbəst şəkildə ünsiyyət qurmasının, bilik, təcrübə və informasiya mübadiləsi aparmasının aktuallığı göstərilmişdir.

Açar sözlər: *ali təhsil müəssisəsi, alma-mater, müasir universitet, linqvistik uyğunluq, lingva franka, beynəlxalq əlaqələr, linqvistik areal, kompüter linqvistikası*

Giriş

Müasir dünyada cərəyan edən qlobal tendensiyaların təsiri altında insan fəaliyyətinin bütün sahələrində mövcud əlaqələr sürətli templərlə dəyişir və genişlənir, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni proseslər beynəlmiləl xarakter alır, xalqlar və cəmiyyətlər ümumbəşəri dəyərlərin təntənəsi naminə daha qətiyyətlə mübarizə aparır, bəşəriyyətin mütləq həqiqət və yüksək dəyərlər ətrafında həmrəyliyi baş verir. Bu isə çağdaş tarixin yeni, əvvəllər misli görünməmiş aktiv inkişaf fazasına qədəm qoymasını, reformist, postmodern və posindustrial həyat üslubunun qurulmasını əks etdirən əlamətlərdir.

Bu gün öz təşəkkül dövrünü yaşayan yeni dünya nizamının qurulmasında fəal iştirak etməmək, gələcək uğurlarımızın qarantı olacaq bu möhtəşəm layihənin aktiv iştirakçısı olmamaq qlobal inkişafdan, sosial-mədəni tərəqqidən kənar qalmaq, ümumdünya mədəniyyətinə müvafiq töhfə verməmək və ümumbəşəri nailiyyətlərdən pay almamaq deməkdir.

Yarım əsr əvvəl başlanmış elmi-texniki tərəqqinin növbəti mərhələsi kimi xarakterizə olunan süperməasir dünya informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, smart tipli strukturların, süni intellektin və nanotexnologiyaların çox möhtəşəm gücünə əsaslanır. Durmadan qloballaşan müasir dünyada fərqli linqvistik areala mənsub insanların müxtəlif səviyyələrdə, sərbəst şəkildə ünsiyyət qurması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu ünsiyyət qlobal anlamda şəxsiyyətlərarası və birliklərarası bilik, təcrübə və informasiya mübadiləsi olmaqla yanaşı, həm də fərqli mədəniyyətləri təmsil edən insanları yaxınlaşdırır, onların xeyirxah, tolerant və humanist məzmun kəsb etməsi üçün yardımçı olur. Akademik səviyyədə bu ünsiyyət daha böyük məsuliyyət, fəvqəladə çalışqanlıq və ağır əmək tələb edir.

Ali təhsil müəssisələrinin rolu

Həmişə olduğu kimi bu gün də qlobal miqyasda ümumbəşəri dəyərləri layiqincə təmsil və tərənnüm edən akademik struktur ali təhsil müəssisəsidir. Ali təhsil müəssisəsi davamlı inkişafın və modernizasiyanın daşıyıcısı və carçısı kimi daim tərəqqiyə can atan rəhbəri, burada çalışan və fəvqəladə erudisiya, yüksək intellekt sahibi olan əməkdaşları, dünya elminin sirlərinə çox böyük həvəslə yiyələnməyə can atan gənc intellektualları ilə birlikdə cəmiyyətin nümunəvi siması, milli toplumun intellektual elitasını yetişdirən təhsil ocağı, dinamik inkişafın və elmi-texniki tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsi sayılır. O, yeni nəsli mənəvi qida ilə qidalandıran, bəhrələndirən, müstəqil həyata hazırlayan, xoşbəxtliyə, istiqbala və uğurlara can atan gəncliyi möhtəşəm insan kapitalına çevirən müqəddəs məkandır. Heç də təsadüfi deyildir ki, qədim və orta əsrlər dövründə Avropada ali təhsil müəssisəsinə, xüsusilə də unversitetlərə, obrazlı şəkildə, “*alma-mater*” (lat. *alma mater*- “qida verən ana”) deyirdilər. Qədim və orta əsrlər dövründə bütün Avropa universitetlərində təkcə *teologiya* (ilahiyat) və *filosofiya* (fəlsəfə) üzrə müvafiq biliklər verildiyi üçün onlar şəxsiyyətin formalaşmasında həlledici rol oynayan nəzəri və praktiki kompetensiya kimi deyil, “mənəvi qida” kimi qiymətləndirilirdi. Universitet obarızı isə həmin qidanı verən xeyirxah və övladlarının parlaq gələcəyinin qayğısına qalan ana obrazı ilə eyniləşdirilirdi. Həm də ana burada ilahə statusu daşıyan subyekt kimi nəzərdən keçirilirdi. Qədim Roma şairləri, adətən öz şeirlərində Roma panteonunda təmsil olunan və “insanlara qarşı daha xeyirxah və qayğıkeş” olan ilahələri “*Alma*” adlandırırdılar. Avropada xristianlığın bərqərar edilməsi ilə “*Alma*” ifadəsi də artıq isavi dini liturgiyada - “*Alma Redemptoris Mater*” antifonu kimi Müqəddəs Ana Məryəmə münasibətdə işlədilməyə başladı [1]. Beləliklə, qədim və orta əsrlər tarixi dövründə Avropada universitet tipli ali təhsil ocağının ilahi mahiyyətlə müqayisə olunması ona “müqəddəslik statusu” verdi.

Bu gün müasir universitetlər insan kapitalını akademik kürsüyə qaldıran mütəşəkkil, yüksək effektiv və davamlı yeniləşən mexanizm rolunu oynayır. Lakin bu mexanizm o zaman effektiv və faydalı olur ki, o, milli və regional sərhədləri aşaraq dünyaya açılır, elm və təhsil üzrə beynəlxalq əlaqələrin qurulmasında avanqard rolu oynamağa və dünya elminin inkişafına töhfəsini verməyə başlayır. Aktiv şəkildə dünyaya açılmaq, elm və təhsil sahələrində beynəlxalq münasibətlərin fəal iştirakçısı olmaq, başqa ölkələrin ali təhsil müəssisələri ilə bilik, təcrübə və informasiya mübadiləsi aparmaq üçün müasir universitet bir sıra şərtlərə və prinsiplərə uyğun olmalı, Avropa və dünya standartlarına cavab verən adekvat fəaliyyət planına və bu plana uyğun davamlı tədbirlər dəstinə sahib olmalıdır. Sözügedən bu şərtlər və prinsiplər içərisində *lingvistik uyğunluq* (müxtəlif lingvistik sistemlərə mənsub insanların bu və ya digər üsul və vasitələrlə ünsiyyət qurması imkanları) məsələsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Ali təhsil müəssisəsinin qlobal sferaya açılması, elm və təhsil sahəsində digər ölkələrin ali təhsil müəssisələri ilə elmi, texniki və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq yaratması üçün konkret regionda və dünya miqyasında universal ünsiyyət vasitəsi, yaxud *lingva franka* hesab edilən dillərdə ünsiyyət qurmağı bacaran gənc mütəxəssislərin və tələbələrin olması bu gün daha da aktualdır. Çünki qlobal tendensiyaların baş verdiyi müasir dövrdə beynəlxalq status daşıyan dillərin öyrənilməsi günün tələbi kimi ortaya çıxmışdır. Lingvistik uyğunluğun tələblərinə cavab verməmək isə inkişaf üçün çox vacib olan qlobal ünsiyyətdən kənar qalma deməkdir. Tərcüməçinin və ya vasitəçinin iştirakı ilə həyata keçirilən ünsiyyətə gəldikdə isə o, artıq müasir dövrün ruhuna uyğun gəlmir, bununla da elmi-texniki və mədəni sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində gözlənilən effekti vermir.

Universal ünsiyyət, yaxud *lingva franka* statusu daşıyan dillərin mənimsənilməsində daha asan və əlverişli üsulların tətbiqi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində qazanılmış son nailiyyətlərdən istifadə edərək beynəlxalq ünsiyyətin qurulması üçün çoxlu sayda elmi istiqamətlər və metodlar işlənilib hazırlanmışdır. Belə elmi istiqamətlərdən biri də *kompyuter lingvistikası* (ing. *computational linguistics*) və ya *riyazi lingvistikası* (hesablama lingvistikası) hesab olunur. Kompüter lingvistikası süni intellekt sisteminin yaradılması zamanı intellektual proseslərin riyazi və kompüter modelləşdirilməsi ilə bağlı elmi istiqamətdir. Onun məqsədi *təbii dillərin* (işarələr sistemi üzərində qurulan dil) təsviri zamanı riyazi modellərdən istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Süni işarələr sistemi kimi təzahür edən gündəlik dilimiz əsasən səsli işarə və vizual yazılı sistemlərə əsaslanır. Kompüter

lingvistikası isə məhz mədəni sistemə əsaslanan təbii dili ünsiyyət vasitəsi seçir. Bu zaman o, süni işarə sistemlərinə, həm də gündəlik dilə qarşı qoyulur [2]. Bununla belə, kompüter lingvistikası çox vaxt təbii dillərin emalını reallaşdırmağa məcbur olur. Lakin burada əsas aksent abstrakt modellərə və tətbiqi metodların təsvirinə və kompüter sistemi üçün lazım olan dilin emalına edilir. Lingvistik imkanlarından asılı olmayaraq, universal xarakter daşıyan kompüter dili virtual ünsiyyətin qurulması işində çox effektiv vasitə kimi ortaya çıxır. Kompüter lingvistikasının əsaslandığı normativ dillər isə ingilis, fransız, alman, rus dilləridir və kompüter lingvistikaları sözügedən dillərə əsaslanaraq lingvistik informasiyanın emalı üçün gərəkli olan alqoritmləri və tətbiqi proqramları hazırlayırlar. Kompüter lingvistikası süni intellektin bir irtiqamətidir və onun tarixi XX yüzilin 50-ci illərində tranzistorun, yeni nəsil kompüterlərin və ilk dilmanc proqramlarının meydana gəlməsilə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır bu proses 70 illik inkişaf yolu keçsə də maşın vasitəsilə edilən tərcümə keyfiyyət baxımdan bu gün də insan tərəfindən edilən tərcümənin əvəzini vermir.

Lingvistikasının vəzifələri və istiqamətləri

Təbii dilin emalı (ing. *natural language processing*) zamanı bu proses sintaksis, morfoloji və semantik səviyyələrdə həyata keçirilir. Kompüter lingvistikasının vəzifələri və istiqamətləri sırasına isə aşağıdakıları aid edirlər:

1. Korpus lingvistikası – lazım olan mətnlərin elektron korpusunun yaradılması və onlardan istifadə edilməsi.

2. Elektron *lüğətlərin* (məsələn, Rusiyanın “ABBY” kompaniyası tərəfindən yaradılmış və “*Lingvo*” adlanan lüğət. Belə lüğətlərdən avtomatik tərcümələrin aparılması və hər hansı orfoqrafik səhvlərin düzəlişi zamanı istifadə edilir), *tezaurusların* (q.yun. *θησαυρός* - xəzinə, - hər hansı bilik sahəsinə və ya fəaliyyət sferasına aid anlayışları, xüsusi terminləri və müəyyənləri bütöv şəkildə əhatə edən məlumatların külliyyatından ibarət lüğət. Bu lüğətin əsas məqsədi müasir lingvistikada düzgün leksik və korporativ kommunikasiyanın, yəni eyni təlim və ya sənət sahiblərinin qarşılıqlı əlaqəsinin və səmərəli ünsiyyətinin yaradılmasını təmin etməkdir. Tezauruslar ayrı-ayrı predmetlər üzrə adekvat təsvirlərin yaradılmasında ən effektiv instrumentlərdən biri sayılır) və *ontologiyaların* (lat. *ontologia* – varlıq haqqında təlim, - konseptual sxemlərin köməyi ilə bəzi elm sahələrinin geniş və dəqiq cizgilərdə formalaşdırılması) yaradılması.

3. Mətnin avtomatik tərcüməsi (məsələn, *Ooogle Translate*).

4. Faktların mətndən avtomatik şəkildə çıxarılması (informasiyanın çıxarılması – ing. *fact extraction, text mining*).

5. Avtoreferasiya (ing. *automatic text summarization*). Bu funksiya hələlik *Microsoft Word* proqramında öz əksini tapmışdır.

6. Biliklərin idarə olunması sistemi. Başqa cür bu əməliyyat proseduru “Ekspert sistemi” də adlanır.

7. Sual-cavab sisteminin (ing. *question answering systems*) yaradılması.

Bunlardan əlavə kompüter lingvistikasının rəmzlərin (simvollar) optik tanınması (ing. *OCR*. – məsələn *FineReader* proqramı vasitəsilə), nitqin avtomatik tanınması (ing. *ASR*), nitqin avtomatik sintezi kimi funksiyaları vardır.

Kompüter lingvistikasından başqa dillərin müasir üsullarla öyrənilməsində, bu sahədə praktiki vəzifələrin həll edilməsində *tətbiqi lingvistika* (ing. *applied linguistics*) və nəzəri lingvistikanın da önəmli rolu vardır. Müstəqil təlim kimi tətbiqi lingvistikanın öz terminalogiyası və işçi aparatı da mövcuddur. O, əsasən ingilis dilli dövlətlərdə, həmçinin Asiya və Sakit okean hövzəsi ölkələrində geniş yayılmışdır. Bununla belə, həmin ölkələrdə yaradılan tətbiqi lingvistika üzrə bütün proqramlar demək olar ki, tam şəkildə *lingvadiidaktika* (xarici dilin öyrənilməsi və mənimsənilməsi üzrə tətbiqi lingvistik təlim) ilə üst-üstə düşür. Lingvadiidaktika xarici dilin öyrənilməsinin əsas xüsusiyyətlərini və qanunauyğunluqlarını tədqiq edir, qarşıya qoyulmuş didaktik məqsədlərdən asılı olaraq konkret xarici dilin öyrənilməsində vasitə və metodları hazırlayır, dilin mənimsənilməsində monolingvizmin və bilingvizmin rolunu müəyyən edir.

Xarici dillərin öyrənilməsində tətbiqi linqvistikanın aşağıdakı göstərilən vacib komponentləri və istiqamətləri vardır: 1) *leksikoqrafiya* – lüğətlərin tərtib edilməsinin nəzəri və praktiki əsasları; 2) *lingvadidaktika* - xarici dillərin öyrənilməsi üzrə daha effektiv metodların hazırlanması; 3) *ikinci dilin mənimsənilməsi* – dilin öyrənilməsi prosesinin tədqiqi; 4) *terminşünaslıq* – elmi-texniki termin və ifadələrin qaydaya salınması və standartlaşdırılması haqqında elmi təlim; 5) *tərcüməşünaslıq* – tərcümə işinin nəzəri əsasları. Tətbiqi linqvistikanın praktiki ələvələrlə əlaqədar olan bir sıra başlıca istiqamətləri də mövcuddur [3].

Dilin fəlsəfəsi

Müasir üsul, vasitə və metodlardan istifadə etməklə ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin öyrənilməsində dilin fəlsəfəsinə ayrılan diqqətin də xüsusi əhəmiyyəti vardır. Dilin fəlsəfəsi elə bir spesifik tədqiqat sahəsidir ki, o, dilin, nitqin və dərkətmənin idrakın və biliyin strukturunda rolunu aşkara çıxarır [4]. Müasir ABŞ və Avropa fəlsəfi fikrinin diqqət mərkəzində olan dil idrakın və biliyin açarı kimi qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar müasir linqvistlər iddia edirlər ki, xarici dillərin daha effektiv və mükəmməl şəkildə mənimsənilməsi üçün onların fəlsəfəsinə duymaq və anlamaq çox vacibdir. Yalnız bu halda xarici dili akademik səviyyədə dərk etmək və onu linqvistik təcrübənin elementinə çevirmək mümkündür. XX əsrin sonlarında dilin fəlsəfəsi doğma dilin və xarici dillərin öyrənilməsində psixoloji baxımdan müəyyənləşdirilmiş və istiqamətləndirilmiş bilik kimi təzahür edir. Bu zaman idrakı fəlsəfi problemləri və psixologiyanın fəlsəfəsi ön plana çəkilir. Dilin fəlsəfəsi ilə bağlı aparılan əsas tədqiqat istiqamətləri isə aşağıda göstərilən aktual məqamları əhatə edir:

- *referensiya* – dilin təqdim və ifadə etdiyi işarələrin mənası və ya komponentləri bu ifadənin yönəldiyi predmet, yaxud vəziyyət hesab olunur;

- *məna* – ideal məzmun, ideya, mahiyyət, təyinat, dil vasitələrinin, bütövlükdə isə dilin son məqsədi (dəyəri);

- *anlamaq* – dilin hissə və elementlərinin mənasına nüfuz etmək və onun bütöv təşkilini qurnaq bacarığı;

- *interpretasiya* (lat. *interpretatio* – vasitəçilik) – dilin və onun ayrı-ayrı komponentlərinin əsl mahiyyətini isah etmək, təhlil etmək, yozmaq;

- *dilin funksiyaları* – dilin başqa hadisələrdən (idrak, mədəniyyət və s.) asılılığının, müxtəlif dil vahidlərinin (sözlər, cümlələr, mətnlər) əlaqəlilik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar qanunauyğunluqların aşkar edilməsi;

- *kommunikasiya* (lat. *communicatio* - əlaqə) – ünsiyyət aktı, iki və daha çox individ arasında qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan verbal, yaxud qeyri-verbal əlaqə, məlumatın bir şəxs tərəfindən digərinə ötürülməsi.

- *tərcümə* - sözlərin, ifadələrin cümlələrin və ya mətnin bir dildən başqa dildə ekvivalent olan vahidlərə çevrilməsi metodu.

Dilin mənimsənilməsi

Doğma dilə və xarici dillərə akademik səviyyədə sahib olmaq kimi mürəkkib və intellektual hazırlıq tələb edən akta “dil mənimsənilməsi” deyilir. Dilin mənimsənilməsi insanın tədqiq olunan dili öyrənmək prosesidir. Sözügedən termin ilkin olaraq uşaq tərəfindən ana dilinin mənimsənilməsi prosesi kimi qiymətləndirilir. İkinci və ya üçüncü dilin (poliqlotlar üçün daha çox) öyrənilməsi də ana dili kimi sıfırdan başlayır. Buna görə də hər hansı xarici dilin öyrənilməsi də özgə və əvvəllər məlum olmayan söz və ifadələrin mənimsənilməsi aktı kimi təzahür edir. Alimlər iddia edirlər ki, xarici dilin öyrənilməsi zamanı insanlarda ana dilini mənimsənmək üçün yardımçı olan anadangəlmə bioloji bacarıqlar olmur. Lakin universal qrammatika haqqında nəzəriyyədən doğan əlamətlər, bütün dillərə məxsus olan ümumi linqvistik prinsiplər insanlara bütün yaş dövrlərində, çətin də olsa xarici (ikinci, üçüncü və s.) dilləri mənimsənməkdə yardımçı olur. Bu prinsiplərin sayəsində insan hər hansı xarici dili ana dilinin semantik, morfoloji, stilistik və fəlsəfi prinsiplərinin analogiyasına əsaslanaraq mənimsəyir. Doğma və xarici dillərin akademik səviyyələrdə mənimsənilməsi dörd əsas bacarıqdan bəhrələnir: 1) *audioduyğu* (nitqin səslə duyulması); 2) *nitq*; 3) *oxu*; 4) *yazı*. Bu bacarıqlar əsasında dilin mənimsənilməsi işinə iki fərqli yanaşma mövcuddur: 1. *Birbaşa*, yaxud *təbii metod*. 2. *Leksik-*

grammatik metod. Birbaşa və yaxud təbii metod, bir qayda olaraq, təqlidə əsaslanır. Bu metoddan xarici dillərin öyrənilməsində istifadə olunur. Məsələn, “tam şəkildə baş vurmaq metodu”, Şexter metodu və s. Şexter metodu xarici dillərin öyrənilməsinə emosional və məna baxımından yanaşmaq metodudur. Çox tanınmış sovet və rus linqvisti, fəlsəfə və filologiya elmləri doktoru, professor *İqor Yuryeviç Şexterin* (1918-2022) ərsəyə gətirdiyi bu metoda görə iddia olunur ki, özgə (xarici) dilin öyrənilməsi ana dilində doğma nitqin doğulmasına uyğun şəkildə baş verməlidir. Şexter metodu fəal təlimin birbaşa interaktiv oyun metodları tipinə aiddir. Bu metoda görə xarici dilin öyrənilməsinə emosional və məna baxımından yanaşmanın əsasında insan nitqinin biliklər dəsti olması faktı deyil, insana məxsus təbii bacarıqların durması faktı təsdiq edilir. Sözlərin və qaydaların öyrənilməsi aktı kimi təsdiq olunmuş ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq Şexter metodu nitqin doğulması, inkişafı və korreksiyası düsturunu təklif edir. Nitqin doğulması prosesini effektiv şəkildə təmin etmək üçün dil öyrənən tələbələrə dərk olunmuş ifadələr şəklində nitq nümunələri təklif olunur və onlar bu ifadələri döndə-döndə təkrar edirlər. Nitqin inkişaf etdirilməsi üçün aktualaşdırma üsullarından istifadə olunur. Tələbələr bu zaman öyrəndikləri dildə rol oyunları icra edir və müxtəlif etüdlər ifa edirlər. Bu halda onlar ünsiyyət qurarkən aralarında, adətən, müəllimlə ünsiyyət zamanı istər-istəməz ortaya çıxan hər hansı psixoloji baryer yaranmır. Etüdlərdə, bir qayda olaraq, dərs tapşırıqları (hansısa sözü, ifadəni və yaxud mətni xatırlamaq, onlardan nitq qurmaq və s) qoyulmur. Burada nitq improvizasiya kimi təqdim olunur. Etüddə iştirak tələbənin “özündən” müstəqil nitq qoşması və onu inkişaf etdirməsi üçün şərait yaranır. Dil baryeri ilə bağlı qorxu və həyəcan bu zaman yoxa çıxır və tələbənin özünə inamı artır. Leksik-grammatik metod isə dilin strukturunun (grammatika) mənimsənilməsinə və sözlərin əzbərlənməsinə (leksika) əsaslanır. Bu metoddan, bir qayda olaraq, xarici dillərin ənənəvi üsullarla öyrənilməsi zamanı istifadə olunur [5].

Müxtəlif metodlardan istifadə etməklə xarici dillərin öyrənilməsi başa çatdıqdan sonra özgə dilin hansı səviyyədə mənimsənilməsinə müəyyən etmək üçün xüsusi qiymətləndirmə üsullarından və linqvistik testləşdirmədən istifadə olunur. Linqvistik testləşdirmə tətbiqi linqvistikanın çox sayda bölmələrindən biridir. Bu metodun köməkliyi ilə həm insanın öz ana dilini, həm də ikinci və üçüncü (poliqlotlar üçün bir neçə) dilləri hansı səviyyədə bilməsini müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu üsuldan, bir qayda olaraq, yeni iş qəbul zamanı, vətəndaşlıq alınan zaman və əlbəttə ki ali təhsil müəssisəsində tələbənin biliyinin yoxlanılması zamanı istifadə olunur. Bu zaman testləşdirmə aktı özündə mətni hansı səviyyədə anlamaq, şifahi nitqi hansı səviyyədə dərk etmək, danışıq bacarığı və mətn tərtibatı, həmçinin xarici dildə mədəni elementləri başa düşmək kimi bölmələri və çalışmaları birləşdirir. Bəzi testləşdirmə prosedurları zamanı əsas aksent dilin nəzəri əsasları haqqında bilik və bacarıqların yoxlanılmasına edilir.

Xarici dillərin öyrənilməsində daha bir vacib məqam nitqin inkişaf etdirilməsidir (nitqin ontogenezi, ing. *Language development*). Nitqin inkişaf etdirilməsi həm şifahi, həm də yazılı dilin vasitələrinə sahib olmaq üzrə proses, mərhələ və metdoların kompleks müəyyənləşdirilməsində istifadə olunan üsuldur. Məhz nitqin inkişaf etdirilməsi dil öyrənən şəxsin əlaqə-kommunikasiya imkanlarının, verbal düşüncə tərzinin və bədii yaradıcılığının inkişaf etdirilməsi deməkdir.

Nəticə

Beləliklə, qlobal tendensiyaların misli görülməmiş templərlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə xarici dilin, xüsusilə də universal ünsiyyət vasitəsi, yaxud “linqva franka” statusu daşıyan dillərin öyrənilməsi fəvqəladə şəkildə aktuallaşmışdır. Davamlı olaraq, dünya elminə, dünya təhsilinə və mədəniyyətinə inteqrasiya olunan Azərbaycan Respublikası bu prosesdə aktiv iştirak edir. İqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrinin daha aktiv və intensiv inkişaf etdiyi ölkələrin və xalqların dillərinin öyrənilməsi məsələsinə ölkəmizdə, onun yüksək təşəkküllü dünyəvi biliklər verən təhsil sistemində xüsusi diqqət ayrılır. Azərbaycan Respublikasının universitetlərinin, o cümlədən Mingəçevir Dövlət Universitetinin elm, təhsil, mədəniyyət, tələbə və müəllim mübadiləsi baxımından fəaliyyəti yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Dünya elminə açılmaq, dünyanın ayrı-ayrı universitetləri ilə sıx əlaqələr qurmaq isə ali təhsil müəssisələrinin işində prioritet məsələyə çevrilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Sollors, Werner. Beyond ethnicity: consent and descent in American culture. - New York: Oxford University Press, 1986. - P. 78. - 294 p.
2. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. - Москва: Издательский центр «Академия», 2004. - С. 123
3. Мечковская Н.Б. Игровое начало в современной лингвистике // Логический анализ языка. Концептуальные поля игры. - М.: Индрик, 2006, с. 30-41
4. Бородай С.Ю. Язык и познание: пострелятивистская исследовательская программа // Вопросы языкознания. - 2019. - С. 106-136
5. Jones, Gary; F. Gobet; J.M. Pine. Linking working memory and long-term memory: A computational model of the learning of new words // Developmental Science: journal. - 2007. - Vol. 10, no. 6. - P. 853-873

M.İsmailova

Mingachevir State University

The role of language compatibility in the activities of the higher education institution

Abstract

The article is devoted to the study of the problems of creating communications between higher educational institutions and educational systems of various countries in such areas as science, technology and cultural education, against the backdrop of global trends taking place in the modern world. The special importance of studying some foreign languages, especially those that clearly claim the status of a universal language or are languages of the "lingua franca" category, using the most modern scientific methods, means and methods, as well as the feasibility of using existing linguistic systems is put forward on foreground in this scientific article. The article also emphasizes the extreme relevance of the presence in a modern higher educational institution - universities, teachers, teachers and students who are fluent in one or another foreign language. An appropriate analysis of the content and effectiveness of the latest tools and methods proposed to improve the high positive image of a higher educational institution on the path to the development of international relations and to improve its academic, cultural and linguistic level, corresponding intellectual modernization and internationalization is made. The article indicates the high relevance of creating free communication at the academic level, conducting an intensive exchange of experience, knowledge and information of students and young people who belonged to different linguistic areas of the modern global world.

Keywords: *higher educational institution, alma-mater, modern university, linguistic adequacy, lingua franca, international relations, linguistic area, computational linguistics*

М.М.Исмаилова

Мингячевирский государственный университет

Роль языковой совместимости в деятельности высшего учебного заведения

Резюме

Статья посвящена исследованию проблем по созданию коммуникаций между высшими учебными заведениями и образовательными системами различных стран в таких сферах, как наука, техника и культурное образование, на фоне глобальных тенденций, происходящих в современном мире. Особая важность изучения некоторых иностранных языков, особенно тех, которые явно претендуют на статус универсального языка или являются языками категории «лингва франка», с помощью самых современных научных способов, средств и методов, а также целесообразность использования существующих лингвистических систем в данной

научной статье выдвигается на передний план. В статье также подчеркивается чрезвычайная актуальность наличия в современном высшем учебном заведении - университетах, педагогов, преподавателей и студентов в совершенстве владеющих теми или другими иностранными языками. Сделан соответствующий анализ содержания и эффективности новейших средств и методов, предложенных для повышения высокого позитивного имиджа высшего учебного заведения на пути развития международных отношений и по улучшению его академического и культурно-лингвистического уровня, соответствующей интеллектуальной модернизации и интернационализации. В статье указана высокая актуальность создания свободного общения на академическом уровне, ведения интенсивного обмена опытом, знаниями и информацией студентов и молодежи, принадлежавшие различным лингвистическим ареалам современного глобального мира.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, альма-матер, современный университет, лингвистическая адекватность, лингва франка, международные отношения, лингвистический ареал, компьютерная лингвистика

Elmi redaktor: fil.f.d., dos. M.İsmayılov

Çapa təqdim edən redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Daxil olub: 29.08.2022

Çapa qəbul edilib: 12.09.2022